

characteristical also of nominal parts of speech as well. Into the third group, being the Nominal Category, we put the category of gender. It is a peripheral verbal category. It exists only in forms of verbal adjectives and in analytical formations, one of which being the verbal adjective. The last chapter is devoted to the realization of verbal categories in certain verbal forms.

Results. The differences between the Ukrainian and Croatian can be followed both within certain categories and within certain verbal forms. The differences shift, on one hand from general verbal categories to special ones, and on the other hand, from general category levels to concrete realization levels, i.e. verbal forms.

Originality. The smallest differences are found in categories of aspect and transitiveness and the greatest in verbal adjectives which then caused differences in other complex forms in which the active adjective participates.

Conclusion. Nevertheless, despite the several-century long separation of the Ukrainian and Croatian language, the similarities between the systems of verbal categories are appalling. With respect to some of them, the Ukrainian stands out from other East Slavic languages and is closer to Croatian.

Key words: grammatical categories; grammatical meaning; grammatical form; verbs; Croatian; Ukrainian; action; verb formation; Synchrony; standard language.

Надійшла до редакції 13.03.18

Прийнято до друку 26.03.18

УДК 811.161.2'366.5

ХРИСТІАНІНОВА Раїса Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Запорізького національного університету,
e-mail: khrystianinova@gmail.com

ДУПЛЕКСИВ У ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІЙ ТА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ

У статті порушено проблему дуплексива як реченнєвого компонента, виокремлюваного на основі подвійного синтаксичного зв'язку. Обґрунтовано його статус як специфічного другорядного члена простого неелементарного речення зі складною семантикою. Доведено, що дуплексиви – це іменникові компоненти речення, пов'язані підрядним зв'язком з основним предикатом, вираженим дієсловом, та вторинним предикативним зв'язком із вторинним предикатом, вираженим прикметником, іменником чи інфінітивом; виникають унаслідок складних перетворень у процесі злиття в одну конструкцію двох вихідних простих речень; бувають тільки в двосуб'єктних конструкціях, у яких базовий і вторинний предикати вжиті при різних суб'єктах. Розширено уявлення про їхню складну формально-граматичну та семантико-синтаксичну природу: простежено, що у формально-граматичному аспекті вони поєднують функцію валентно зумовленого правобічного прислівного поширювача основного предиката з функцією вторинного підмета, а в семантико-синтаксичному – виражають контаміновані об'єктно-суб'єктні відношення. Установлено, що граматичними формами вираження дуплексива постають знахідний та давальний відмінки, визначено їхні семантичні функції стосовно основного і вторинного присудків. Виокремлено й описано семантичні групи дієслів, уживаних у ролі основного присудка в реченнях із дуплексивами.

Ключові слова: дуплексив, подвійний синтаксичний зв'язок, двосуб'єктні речення, основний предикат, вторинний предикат, вторинний підмет, валентно зумовлений правобічний прислівний поширювач, об'єктно-суб'єктні відношення.

Постановка проблеми. Термін «дуплексив» уведений у лінгвістичний обіг чеськими синтаксистами. Згідно з їхньою теорією, дуплексив – це особливий другорядний член речення, синтаксично співвіднесений з двома різними членами речення – присудком і підметом або додатком [1, с. 282], семантично він позначає ознаку суб'єкта або об'єкта, що є актуальною під час реалізації змісту предиката [2, с. 75]. Наприклад, у реченні

Chlapci se vrátili unaveni (Хлопці повернулися стомлені) дуплексив *unaveni* (стомлені) синтаксично поєднаний із підметом *chlapci* (хлопці) та присудком *se vrátili* (повернулися), а в реченні *Příjemce obdržel zásilku poškozenou* (Отримувач одержав бандероль пошкодженою) дуплексив *poškozenou* (пошкодженою) – з додатком *zásilku* (бандероль) та присудком *obdržel* (одержав) [3, с. 164].

Наявність дуплексива в рідній мові дала змогу чеським лінгвістам, які досліджували російську мову, застосувати це поняття й до структури російських речень. Зокрема, у конструкціях на взірець *Катя возвращалась загорелая* компонент *загорелая* потрактовано як дуплексив [2, с. 75]. Так само, за М. Кубиком, дуплексивом є словоформа *врачом* у реченні *Он вернулся домой врачом* [4, с. 126]. Подібне потрактування розгляданих компонентів речення знаходимо й у деяких російських лінгвістів [5]. Г. Золотова компоненти з подвійним синтаксичним зв'язком покваліфіковує як предикативні означення [6, с. 302]. Поняття дуплексива останнім часом широко вживають і в українських синтаксичних працях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі в лінгвоукраїністиці можна виокремити дві діаметрально протилежні вихідні позиції щодо розв'язання проблеми цього компонента речення: 1) дуплексив – предикатний компонент речення [7; 8; 9]; 2) дуплексив – непередикатний компонент речення [10; 11; 12; 13].

Потрактовуючи дуплексив як предикатний компонент речення, А. Загнітко та Г. Миронова вважають, що у формально-граматичній структурі речення він є компонентом складного (подвійного) присудка, морфологічно виражений прикметником, числівником або іменником, а в семантико-синтаксичній структурі речення дуплексив реалізує атрибутивно-обставинні або атрибутивно-об'єктні значення [7, с. 60–61]. Натомість Л. Томусяк стверджує, що у формально-граматичній структурі речення дуплексив постає самостійним компонентом, який посідає проміжне місце в системі головних та поширювальних членів речення. Вона вважає, що дуплексиви бувають припідметовими (присуб'єктними) та придодатковими (приоб'єктними), морфологічно виражені субстантивними чи ад'єктивними формами [8, с. 8]. У семантико-синтаксичній структурі речення вони є вторинними предикатами, що мають пасивну реалізацію [Там само, с. 11]. Проте в пізніших працях дослідниця зауважує: «...як показав аналіз конструкцій з дуплексивами, включення однієї моделі у структуру іншої відбувається не внаслідок злиття предикатів, як вважалося раніше, а внаслідок злиття актантів, що дає подвійні актанти» [14, с. 55]. Схожі думки висловлює й В. Олексенко, наголошуючи, що дуплексиви потрібно вирізняти окремо й розглядати як самостійні компоненти структури речення, що посідають проміжне місце в системі головних і другорядних членів речення [9].

Прихильники іншої вихідної позиції [11; 12; 13], спираючись на теоретичне обґрунтування подвійного зв'язку І. Вихованцем, згідно з яким «подвійність синтаксичних зв'язків <...> стосується <...> тільки компонентів із предметним значенням» [15, с. 89], стверджують, що дуплексив – це специфічний іменниковий член речення, поєднаний двобічним синтаксичним зв'язком, морфологічною формою його вираження постає називний, знахідний безприйменниковий, рідше – давальний відмінок. Дуплексив у формі називного відмінка власне іменника або іменникового займенника у формально-граматичній структурі речення входить у структурну схему речення як центральний компонент (позиція подвійно координованого підмета), у семантико-синтаксичній структурі речення вступає в подвійні предикативні відношення з обома частинами подвійного присудка, є складною субстанційною синтаксею – суб'єктом дії або процесу та суб'єктом якості-стану, що зумовлено суб'єктними валентностями двох різнорідних предикатних синтаксем [11, с. 501–502; 12, с. 9; 13, с. 182]. Дуплексиви у формі знахідного та давального відмінка є синкретичними членами речення з ознаками валентно прогнозованого правобічного поширювача дієслова-присудка і вторинного підмета, у семантико-синтаксичній структурі речення виражають контаміновані об'єктно-суб'єктні відношення та посідають позицію субстанційної синтаксеми з неелементарним

значенням: у формі знахідного відмінка – об'єкта дії і суб'єкта стану, у формі давального відмінка – адресата дії і потенційного суб'єкта дії [11, с. 503–504; 12, с. 9; 13, с. 182].

Дехто із синтаксистів потрактовує як дуплексиви предикатні й непередикатні компоненти, для яких характерна подвійна залежність. Дуплексиви-предикатні компоненти постають як субординативні елементи – підпорядковуються присудкові й облігаторному синтаксичному приприсудковому компонентів: *Цілий день потім Артемові батько не сходив з думки, і все він уявляв його найяскравіше саме **отаким**, якого в сні бачив – у кузні* (А. Головка) [16, с. 4], а дуплексиви-суб'єкти функціують у реченнях із подвійними присудками [Там само, с. 8].

Як бачимо, усі дослідники сходяться на тому, що дуплексив – це компонент речення, виокремлюваний на основі подвійного синтаксичного зв'язку, проте його статус у системі членів речення остаточно не визначений, зокрема дискусійними постають потрактування його функцій у формально-граматичній та семантико-синтаксичній структурі речення.

Мета статті – обґрунтувати статус дуплексива як виокремлюваного на основі подвійного синтаксичного зв'язку другорядного члена речення, що має складну формально-граматичну і семантико-синтаксичну природу.

Виклад основного матеріалу. Щодо потрактування дуплексива загалом погоджуємося з О. Кульбабською, О. Межовим, М. Мірченком, які вважають дуплексивами специфічні іменникові члени речення, виокремлювані на основі подвійного синтаксичного зв'язку. Подвійний синтаксичний зв'язок з'являється внаслідок об'єднання двох простих речень в одне, що призводить до утворення ускладненої конструкції, у яку одне з речень входить фактично без змін, воно є базовим, а друге зазнає різних перетворень, пристосовуючись до структури базового. У процесі такого перетворення два компоненти, які належали різним вихідним реченням, зливаються в один контамінований компонент, що зберігає свої первинні зв'язки з компонентами обох вихідних речень. Утворення ускладненого речення може відбуватися внаслідок злиття двох однакових суб'єктів та об'єднання двох предикатів в один (у формально-граматичному аспекті внаслідок об'єднання простого дієслівного присудка й складеного іменного присудка утворюється подвійний присудок). У такому разі новоутворена ускладнена конструкція є моносуб'єктною, у якій «з тим самим іменем суб'єкта поєднуються одночасно дві предикативні ознаки – дієслівна й іменна» [6, с. 183]. Однак ускладнення елементарного речення може супроводитись і полісуб'єктністю. За такого ускладнення результативним реченням є двосуб'єктна конструкція, у якій базовий і вторинний предикати вжиті при різних суб'єктах [14, с. 55]. Уважаємо важливими міркування І. Вихованця про те, що «об'єднання двох речень в одне просте ускладнене не вносить суттєвих змін у формально-синтаксичну і семантико-синтаксичну вартість» іменника-підмета, який виникає внаслідок злиття двох простих речень і перебуває з предикативним комплексом у подвійному синтаксичному зв'язку, адже він «ґрунтується на трьох різновидах вихідних тотожностей: тотожності лексичній (назва тієї самої особи), тотожності морфологічній (форма називного відмінка), тотожності синтаксичній (лексично і морфологічно тотожний компонент у двох вихідних реченнях поєднаний предикативним зв'язком і стоїть у позиції підмета)» [15, с. 90], а дуплексиви не тільки перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках з іншими членами речення й постають унаслідок об'єднання в одну конструкцію двох вихідних простих речень, але й мають складну формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну природу, зумовлену складними перетвореннями [10, с. 241]. Спираючись на сказане, констатуємо, що підмет, пов'язаний подвійним зв'язком із компонентами подвійного присудка, не є дуплексивом, дуплексиви бувають тільки в двосуб'єктних конструкціях. Цю функцію реалізує специфічний іменниковий другорядний член речення, який з'явився внаслідок контамінації двох різних компонентів вихідних простих речень – правобічного валентно зумовленого прислівного поширювача з об'єктною або адресатною семантикою в базовому реченні та лівобічного валентно зумовленого поширювача із суб'єктною семантикою в другому реченні. Основною

формально-граматичною функцією новоутвореного контамінованого члена речення постає його функція в базовому реченні, функція, виконувана ним у другому вихідному реченні, імплікується, але при цьому зберігається синтаксичний зв'язок із присудком вихідного речення, щоправда, інший за способом вираження. Тому погоджуємося з думкою дослідників, які потрактовують предикат другої пропозиції як вторинний присудок, що «не досягає статусу основного присудка простого двоскладного речення, поєднується з вторинним підметом вторинним присудковим зв'язком та його формою неповної транспозиційної синтаксичної координації» [13, с. 239]. Отже, дуплексив відрізняється від інших другорядних членів (прислівних і детермінантних) тим, що він буває тільки в ускладнених простих реченнях і поєднує дві функції – прислівного поширювача та вторинного підмета.

Дуплексив обмежений у граматичному плані. Як уже йшлося, у цій ролі можливі лише іменники (власне-іменники, займенникові іменники) та субстантивовані слова у формі знахідного й давального відмінків, однак дуплексиву властива лексико-семантична варіативність. У функції дуплексивів зазвичай постають лексеми на позначення осіб, рідше інших істот: *У госпіталь його привезли контуженим* (О. Гончар); *Сьогодні він уперше побачив **матір** у військовому* (О. Гончар); *Вона залишала людину на самоті з небом...* (О. Бердник); *Голий велет зупинився, допоміг **Гіпатії** лягти на м'який килим, легким порухом руки заглибив її в сон без видінь...* (О. Бердник); *Слово до людей, яких війна першими кличе під кулі* (О. Гончар); *Тримав [Нестор] коня в поведі...* (Ю. Мушкетик). Проте трапляються в цій ролі й іменники-назви неістот: *Мати якусь мить ще тримає **руки** розгорнутими, почувавши в них порожнечу* (О. Гончар); *Він <...> постійно тримав **голову** ледь нахиленою вперед...* (Н. Сняданко); *Він застав якось **трави** на острові потолочені й повитоптувані...* (П. Загребельний); *Гриць тримав у руках **книгу** розгорнутою* (Г. Тютюнник); *Біла-біла велика квітка, ще жива, але зараз її обітре на всіх каменях, на всіх лавах і виплюне пожованою з пекла* (Ю. Мушкетик).

За спостереженнями Л. Томусяк, формально просте речення, що містить у своєму складі дуплексив, є асиметричним знаком – виражає зміст, співвіднесений зі змістом складного речення. У монопредикативному реченні з дуплексивом поряд із головною, експліцитно вираженою пропозицією наявна й друга, згорнута пропозиція, предикат якої не має присудкового вираження [8, с. 8]. Проте згорнуту пропозицію можна розгорнути в предикативну структуру через перетворення речення з дуплексивом у складне речення, що має той самий зміст, або в два окремі речення, унаслідок чого предикат згорнутої пропозиції набуває експліцитного вираження – стає звичайним присудком, а дуплексив розпадається на два різні члени: в одній частині він функціонує як другорядний член, а в другій набуває ролі підмета. Здатність до розгортання формально простих речень із дуплексивами в складні або два прості речення є визначальною їхньою ознакою, оскільки вони власне й утворилися внаслідок об'єднання двох простих речень в одне ускладнене, відповідно предикати в обох пропозиціях зберігають свою автосемантичність, пор.: *Любу пасажери бачили тепер то тут, то там суворо заклопотаною, навіть стурбованою...* (О. Гончар) ← *Любу пасажери бачили тепер то тут, то там + Люба була суворо заклопотаною, навіть стурбованою*. За втрати дієсловом самостійності й набуття ним релятивного значення про дуплексив не йдеться, пор.: *Колосовський, якого полкомвзводу залишив старшим замість себе, сів з хлопцями продовжувати заняття по статуту* (О. Гончар) і *Сльози Марини залишали його байдужим* (Панас Мирний). У першому реченні в підрядній частині маємо дуплексив, пор.: *...якого [Колосовського] полкомвзводу залишив старшим замість себе* ← *Колосовського полкомвзводу залишив замість себе + Колосовський був старшим*, а в другому реченні дієслово *залишали* втратило свою автосемантичність та функціонує як допоміжний компонент складеного іменного присудка *залишали байдужим*, і компонент *його* постає прислівним поширювачем зазначеного присудка, виконуючи свою основну семантико-синтаксичну функцію прямого об'єкта. Так само в реченнях на кшталт *Хвороба зробила його страшим* (І. Франко); *...це робило*

хлопця й справді кращим... (О. Гончар); *Життєві труднощі зробили її дорослішою* (І. Роздобудько); *Люди зло вважали безкінечним* (П. Загребельний); *...товариші вважали його справді поетом* (О. Гончар); *Її всі визнавали талановитою* (І. Роздобудько); *Мене знали як доброго режисера* (І. Роздобудько); *Мене ніколи не називали багатієм...* (І. Роздобудько); компоненти *зробила, робило, зробили, вважали, вважали, визнавали, знали, називали* втратили свою автосемантичність і набули ознак допоміжних компонентів у структурі складених іменних присудків *зробила страшином, робило кращим, зробили дорослішою, вважали безкінечним, вважали поетом, визнавали талановитою, знали як режисера, називали багатієм*, а слововирази *його, хлопця, її, зло, мене* постають їхніми прислівними поширювачами з об'єктною семантикою.

Слушною вважаємо думку І. Вихованця про те, що семантику дуплексива «слід визначати стосовно двох пов'язаних з ним присудкових компонентів» [10, с. 267] – основного, що виражений дієсловом, і вторинного. У формально-граматичному аспекті ці два присудкові компоненти не пов'язані між собою, але в семантико-синтаксичному аспекті вони постають як узасмозалежні – основний присудок обмежує в часі предикативну ознаку предмета, названого іменником у функції дуплексива, унаслідок чого ця ознака є відносною, такою, що триває одночасно з основною дією. А вторинний присудок своєю чергою накладає певні обмеження щодо семантики основного присудка. Позицію основного присудка може заступати головний член односкладного безособового речення.

У реченнях із дуплексивом вагомішою є пропозиція, пов'язана із вторинним предикатом, саме вона постає як актуалізована.

Дуплексив у формі знахідного відмінка. Щодо основного присудка такий дуплексив реалізує значення прямого об'єкта. І. Вихованець наголошує, що в системі відмінків сучасної української мови знахідний функціонує як засіб вираження прямого об'єкта [17, с. 10]. «Сполучаючись із перехідними дієсловами, – зауважує М. Плющ, – знахідний об'єкта зумовлений їхньою валентністю, виражає спрямованість дії на об'єкт. <...> Реалізуючи валентність перехідного дієслова, залежна слововираз знахідного відмінка одночасно виражає відношення до нього як об'єкт дії, тобто набуває в цьому зв'язку ознаки синтаксичної форми» [18, с. 72]. Вона вступає в сильний зв'язок із дієсловом. Цей зв'язок синтаксичний, оскільки дієслово реалізує свою валентність через обов'язкове приєднання слововирази з об'єктною функцією [Там само, с. 74]. Унаслідок згортання двох простих речень в одне відбувається ускладнення новоствореного речення додатковими предикативними відношеннями, а компонент у знахідному відмінку забирає на себе, крім основної для нього функції прямого об'єкта, ще й додаткові, що властиві були називному відмінкові. Стосовно компонента з потенційно предикатним значенням дуплексив у формі знахідного відмінка виражає значення потенційного суб'єкта тимчасового (відносного) стану або ознаки, що супроводжує дію, існує водночас із нею. Отже, дуплексив у знахідному відмінку має дві функції: у семантико-синтаксичному аспекті – прямого об'єкта й потенційного суб'єкта стану-ознаки, у формально-граматичному аспекті – валентно зумовленого правобічного прислівного поширювача і вторинного підмета, що «поєднується з вторинним присудком вторинним предикативним зв'язком та його формою неповної транспозиційної синтаксичної координації» [13, с. 248].

У ролі основного присудка або головного члена односкладного речення, що заступає його, у реченнях із дуплексивами в знахідному відмінку вживані дієслова із семантикою:

1) переміщення: *Дитину тричі пронесли голою через розріз, зроблений в живому дереві* (Г. Маковій); *Я привіз тебе в царство своє не чужою* (М. Вінграновський); *Іноколи ближче до ранку його приведуть знесилоного, несхожого на самого себе* (І. Роздобудько);

2) фізичної дії: *Дрозди клювали горобину свіжою* (К. Наріжний); *Паску доводилось їсти несвячену* (О. Довженко); *Перед малюванням пензлі слід добре висушити й сухі занурити в олию* (І. Роздобудько);

3) створення: *Господь сотворив перших людей благими і чистими* (О. Бердник); *Бог створив людину доброю* (Р. Іванчук); *Це одна даність – намалювати їй таку, Як малювали на задану тему божове мистецтва* (І. Драч);

4) руйнування, знищення: *Івана, мабуть, вбили сонного* (М. Стельмах);

5) захоронення: *І зариють її живою, і спитають, за який гріх вона була вбита* (П. Загребельний);

6) утримування: *Снав не снав* [Нестор]: *тримав коня в повіді...* (Ю. Мушкетик); *Петро тримав руку стисненою в кулак*;

7) повернення, передавання: *Віддай мене у березні, Віддай мене неторканим...* (І. Драч);

8) залишення: *Пробач мені, що тяжко завинив, – лишив тебе на старість одинок* (М. Луків);

9) зберігання: *Я збережу це плаття таким новим і святковим і надіну його при нашій зустрічі...* (Ірина Вільде);

10) виявлення: *Уранці, коли Таня забігла в хлопчачу кімнату, застала там Штену одного* (О. Гончар); *Додому повернувся я пізно вночі і застав Ліку стомлену, напівсонну* (І. Роздобудько);

11) фізичного сприймання: *Андрій давно вже бачив її такою ласкавою* (М. Коцюбинський); *І розгубленість, радість і плач, коли побачить його живісінького і неущокодженого* (Г. Тарасюк); *Ще позавчора бачив його веселого й щасливого* (І. Роздобудько);

12) психічного сприймання: *Родина сприйняла ситуацію такою, як вона є* (Сільські вісті, 22.01.2016);

13) знання: *Я завжди знав Ольгу скромною і мовчазною* (Ірина Вільде);

14) уявлення: *Вона щиро вірила в свого обранця, уявляла собі його, певне, кращим, ніж він є...* (О. Гончар); *Чомусь цей момент Христина уявляла собі простішим* (Н. Сняданко);

15) ставлення: *Такою я люблю тебе ще більше...* (О. Бердник); *Такою він міг любити Сташку* (Ірина Вільде);

16) чекання, сподівання: *Темнооким чудесним гостем я чекала тебе з доріг* (Л. Костенко);

17) запрошення: *Коли у вас, жінко добра, знайдеться дитина, то неодмінно запросіть мене кумом* (М. Стельмах).

Відповідно дуплексив щодо основного присудка набуває значення об'єкта переміщення, фізичної дії, створення, руйнування, знищення, захоронення, утримування, повернення, передавання тощо.

Вторинний присудок у розгляданих реченнях інформує про тимчасові ознаки істоти або предмета, пов'язані з дією, названою основним предикатом, зокрема:

1) ознаку за зовнішніми характеристиками: *Його випустили роздягненим...* (Б. Харчук);

2) ознаку за квантитативними характеристиками черговості: *Олеся понесли останнім* (В. Підмогильний);

3) фізичний стан: *Ми часто бачили батька п'яним* (О. Довженко);

4) психічний стан: *Султан волів бачити її* [Хуррем] *розвеселеною, розсміяною, безтурботною, безжурною* (П. Загребельний); *Я побачив його щасливим...* (І. Роздобудько);

5) ознаку за соціальним статусом: *Мене призначили завідуючим кафедрою кінематографії* (І. Роздобудько).

Найчастіше вторинний присудок у подібних реченнях виражений:

1) прикметниками (власне прикметниками, діеприкметниками, займенниковими прикметниками) у формі орудного, рідше знахідного, відмінка: *Христина спробувала уявити її струнке тіло з ледь кривуватими ногами й родимкою під правим коліном*

розпластаним на бруківці Зальцштрассе (Н. Сняданко); *Ви, котрі там, постарайтесь глибше заглянути йому в душу й побачити його таким, яким він є...* (О. Гончар); **Маму** застав [Бронко] **зігнути** над столом при вікні (Ірина Вільде);

2) іменниками у формі орудного або місцевого відмінка: *...пошлемо тебе в своє село головою колгоспу* (М. Стельмах); *Сусідка Духновичів по квартирі <...> хотіла бачити б Мирона своїм зятем...* (О. Гончар); *...її розпалена материнська уява вже бачить їх [студбатовців] у крові на операційних столах...* (О. Гончар); *В цю землю приведено її [Роксолану] рабинєю* (П. Загребельний).

Рідше дуплексив у формі знахідного відмінка має значення об'єкта:

1) примусу: **Примусив** [Генріх] чеського князя Яромира визнати себе васалом папи (П. Загребельний);

2) спонукання: **Що ж спонукає Брахму** дати початок світові (О. Бердник);

3) підмови, умовляння: **Сомко ще раз пробував підмовити Ромадановського** провести вибори (Ю. Мушкетик);

4) прохання, благання: **Вона виклала в шафу всі наші речі і попросила [мене]** налити їй ще (В. Шкляр); **Сирота вблагав мене** піти до Черкеса .. (П. Загребельний);

5) запрошення: **Запроси гостя** пообідати з нами.

Вторинний присудок у реченнях із названими дуплексивами виражений інфінітивом.

Дуплексив у формі давального відмінка. І. Вихованець трактує давальний відмінок як форму, «спеціалізовану на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії», вторинними його функціями є об'єктна й суб'єктна [19, с. 106–120]. Дуплексив у формі давального відмінка щодо основного предиката постає найчастіше в первинній функції – адресатній, зрідка – у вторинній функції об'єкта дії, а стосовно вторинного предиката, вираженого завжди інфінітивом або інфінітивним сполученням, у вторинній функції суб'єкта потенційної дії або потенційного стану.

Основний присудок у реченнях із таким дуплексивом виражений дієсловами із семантикою:

1) модально-вольових виявів (наказу, заборони, дозволу): *Тікай швидше з моїх очей, доки я не велів слугам своїм кинути тебе у прірву* (О. Бердник); *Сомковцям і золотаренківцям Великогагін звелів прийти без зброї* (Ю. Мушкетик); *Стах наказав йому [Левкові] підтримувати вогонь* (М. Трублаїні); *Полковник заборонив бійцям підніматися на повний зріст; Нарешті командир дозволив бійцям перепочити;*

2) ввічливого мовного спонукання: *Словом, Іро, пропоную Вам поїхати зі мною кудись відпочити* (Г. Кримчук); *Дядько радить мені заїхати в Коломию* (Леся Українка);

3) перешкоджання: *...хто перешкодить їй [Христині] здійснити свій план утечі* (Н. Сняданко); *Так, минулої п'ятниці бойовики не дали представникові Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ оглянути будинки на одній із вулиць Комінтернового, поблизу своїх позицій* (Сільські вісті, 19.01.2016); *...авто заважає їм заїхати до гаража* (Н. Сняданко); *...щось заважало йому [Ісидорові] одірватися від землі* (О. Бердник);

4) сприяння: *О доле! <...> тільки дай мені вмерти на рідній землі...* (О. Бердник);

5) допомоги: *Так Епіметей допоміг деспотам ще сильніше ув'язнити дух людей у в'язницю необхідності* (О. Бердник);

6) мовленнєвих ритуалів: *Я зичу Вам бути щасливою.*

Імплікований дуплексив. Дуплексив може бути й імплікованим, тобто може мати нульове вираження. Найчастіше імплікування викликане контекстом: *Наступного дня за велінням Сомка Брюховецькому зголили чуприну, провезли на свині через все місто й три дні тримали [Брюховецького] прикутим до стовпа* (Ю. Мушкетик); *Він одвіз Ісидора до порту, допоміг [Ісидорові] влаштуватись матросом на велику трирему...* (О. Бердник); *Тут Оленько знову завів їх [Нестора і Юрія Хмельницького] у чагарі й наказав [їм] чекати...* (Ю. Мушкетик). Інколи в реченнях з основним присудком, вираженим дієсловом із семантикою модально-вольових виявів, дуплексив є нульовим суто з комунікативних причин – для автора (мовця) важлива дія, до якої він спонукає, а не її

конкретний виконавець: *Сомко наказав [комусь із присутніх] привезти кілька барил горілки, медовухи і вина – золотого токая, янтарного хересу для князя і офіцерів...* (Ю. Мушкетик); ...[Юрій Хмельницький] *наказав [комусь із підлеглих] збирати козаків...* (Ю. Мушкетик).

Висновки. Отже, дуплексиви – це специфічні другорядні члени речення, виокремлювані на основі таких ознак: 1) у формально-граматичному аспекті їх вирізняє подвійний синтаксичний зв'язок – підрядний з основним предикатом, вираженим дієсловом, та вторинний предикативний із вторинними предикатами, вираженими прикметниками, іменниками, інфінітивами; 2) подвійний синтаксичний зв'язок спричиняє їхню складну формально-синтаксичну природу – поєднують функцію валентно зумовленого правобічного прислівного поширювача основного предиката з функцією вторинного підмета; 3) у семантико-синтаксичному аспекті їм властива складна семантико-синтаксична природа (виражають контаміновані об'єктно-суб'єктні відношення); 4) функціують тільки в ускладнених простих реченнях, сформованих унаслідок об'єднання двох або більше елементарних простих речень; 5) являють собою різновид іменникових компонентів, морфологічна форма яких зумовлена формально-синтаксичною організацією одного з вихідних простих речень як базової конструкції, що перетворює друге (небазове) вихідне речення на компоненти простого ускладненого речення; 6) граматичними формами вираження дуплексива є знахідний і давальний відмінки морфологічного (власне-іменника, займенникового іменника) або синтаксичного (субстантивоване слово) іменника.

Список використаної літератури

1. Bauer J. Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II / J. Bauer, R. Mrázek, S. Žaža. – Praha : SPN, 1960. – 483 s.
2. Жажа С. Синтаксис русского языка в сопоставлении с чешским / С. Жажа, Х. Флидрова. – Olomouc : FF UP, 2005. – 164 с.
3. Novotný J. Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie) / J. Novotný. – Univerzita J.E. Purkyně v Ústí nad Labem, 1994. – 180 s.
4. Кубик М. Лекции по синтаксису русского языка. – Praga : Universita Karlova, 1971. – 198 с.
5. Чеснокова Л. Д. Семантические типы членов предложения с двойными отношениями (Материалы для спецкурса) / Л. Д. Чеснокова. – II часть. – Ростов-на-Дону : Ростовский-на-Дону гос. пед. институт, 1973. – 104 с.
6. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – Москва : Наука, 1973. – 351 с.
7. Загнітко А. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект / А. Загнітко, Г. Миронова. – Brno : Masarykova univerzita, 2013. – 225 с.
8. Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 18 с.
9. Олексенко В. Дуплексив як один з основних способів реалізації семантико-синтаксичного синкретизму у межах простого речення [Електронний ресурс] / В. Олексенко. – Режим доступу : <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/721/1/>
10. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – Київ : Либідь, 1993. – 368 с.
11. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
12. Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Межов. – Київ, 1998. – 24 с.
13. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – 2-ге вид., переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
14. Томусяк Л. Дуплексив як маркер перехідності у синтаксисі / Л. Томусяк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2016. – № 1 (9). – С. 54–58.
15. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1992. – 224 с.
16. Ожоган В. Семантико-синтаксична характеристика речень з прономінативними компонентами / В. Ожоган // Наукові записки. Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – Вип. 59. – С. 3–18.

17. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові : монографія / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1971. – 120 с.
18. Плющ М. Я. Словоформа в семантично елементарному та ускладненому реченні / М. Я. Плющ // Вибрані праці. – Київ : Вид-во Національного педагогічного ун-ту імені М. П. Драгоманова, 2011. – 362 с.
19. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови : монографія / І. Р. Вихованець. – Київ : Наук. думка, 1987. – 232 с.

References

1. Bauer, J., Mrázek, R., Žaža, S. (1960) *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*. Praha: SPN. (in Czech)
2. Zhazha, S., Flidrova, H. (2005). *Syntax of the Russian language in comparison with Czech*. Olomoutz (in Russ.)
3. Novotný, J. (1994). *Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie)*. Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem (in Czech)
4. Kubik, M. (1971). *Lectures on syntax of the Russian language*. Prague (in Russ.)
5. Chesnokova, L. D. (1973). *The semantic types of the parts of the sentence with double relations (Materials for the special course). II part*. Rostov-on-Don: Rostov-on-Don Pedagogical Institute (in Russ.)
6. Zolotova, G. A. (1973). *Essay on the functional syntax of the Russian language*. Moscow: Science (in Russ.)
7. Zagnitko, A., Mironova, G. (2013). *The syntax of the Ukrainian language. Theoretic-applied aspect*. Brno: Masarykova univerzita (in Ukr.)
8. Tomusyak, L. M. (1999). *Semantic-syntactical organization of the sentences with the duplexyvs*: Theses of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Ivano-Frankivsk (in Ukr.)
9. Oleksenko, V. *Duplexyv as one of the main methods of the realization of the semantic-syntactical syncretism in the measures of the simple sentence*, available at: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/721/1/>.
10. Vykhovanets, I. R. (1993). *Ukrainian grammar. Syntax*. Kyiv: Lybid (in Ukr.)
11. Kylbabska, O. V. (2011). *The seconfary predication in the simple sentence*. Chernivtsi: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (in Ukr.)
12. Mezhev, O. G. (1998). *Subject syntacsems in the structure of the simple sentence*: Theses of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
13. Mirchenko, M. V. (2004). *The structure of the syntactic categories*. Lutsk: RVV «Vezha» Lesya Ukrainka Eastern European National University (in Ukr.)
14. Tomusyak, L. (2016). Duplesyv as a marker of the transitivity in syntax. *Aktualni pytannia suspilnyh nauk ta istorii medytcyny (Current issues of the social sciences and the history of medicine)*, 1 (9), 54–58 (in Ukr.)
15. Vykhovanets, I. R. (1992). *Essay on the functional syntax of the Unraininan language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
16. Ozhogan, V. (2005). Semantic-syntactic characteristics of the sentences with the pronominal components. *Naukovi zapysky. Philologichni nauky (movoznavstvo) (Scientific issues. Philological sciences (linguistics))*, 59. Kirovograd: RVV V. Vynnichenko KSPU, 3–18 (in Ukr.)
17. Vykhovanets, I. R. (1971). *Syntax of the objective case in the modern Ukraininan literary language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
18. Plusch, M. Ya. *Word form in the semantic elementary and complicated sentence. Selected works*. Kyiv: Publishing house of M. P. Dragomanov National Pedagogical University (in Ukr.)
19. Vykhovanets, I. R. (1987). *The system of cases in the Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)

Khrystianinova Raisa Oleksandrivna,

Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Language Zaporizhzhia National University

e-mail: khrystianinova@gmail.com

DUPLEXYV IN THE FORMAL-GRAMMAR AND SEMANTIC-SYNTACTICAL STRUCTURE OF THE SENTENCE

Introduction. *Duplexyv is the component of the sentence, which can be singled out based on the double syntactical connection, but its status is not completely determined in the system of the parts of the sentence, all in all, controversial are the understanding of its functions in the formal-grammar and semantic-syntactical structure of the sentence.*

Purpose. *The purpose of the article is to prove the status of the duplexyv as of the secondary part of the sentence, which is singled out based on the double syntactical connection, which have the complex formal-grammar and semantic-syntactical nature.*

Methods. *Descriptive method was used as the main one, that helped to analyze formal-grammar and semantic-syntactical structure of the sentences with duplexyvs, grammar forms of the representation of the duplexyv, their semantic functions; to determine the semantic groups of the verbs, which were used*

in the function of the main predicate. Also the method of transformation and the method of component analysis were used.

Results. Duplexyvs are the specific secondary parts of the simple non-elementary sentence, which are singled out on the basis of the double syntactic connection. They appear as the result of the complex transformations in the process of the merger of the two simple sentences into one construction. They are represented via nouns and substantivized words. The grammar forms of the representation of the duplexyv are the objective and dative cases. They have the complex nature: in the formal-grammar aspect they combine the function of the valance-caused right adverb spreader of the main predicate with the function of the secondary subject, and in the semantic-syntactical aspect duplexyv shows the object-subject relation which are contaminated.

Originality. The status of the duplexyv as of the specific secondary part of the simple non-elementary sentence with complex semantics is proved. The fact that duplexyvs can exist only in the constructions with double subjects, where the basic and secondary predicates are used with different subjects is established. Duplexyvs proved to be the substantive components of speech, which are linked with the help of the subordinate connection with the main predicate, which is represented with the verb and the secondary predicative connection with the secondary predicate, which is represented by the adjective, the noun or the infinitive.

Conclusion. Duplexyvs are the specific subjective secondary parts of the sentence, which are singled out on the basis of the double syntactic connection of the subordinate with the main predicate and the secondary predicative with the secondary predicate. The double syntactic connection causes their complex formal-syntactic nature – they combine the function of the valance-caused right adverb spreader of the main predicate with the function of the secondary subject. At the semantic-syntactical aspect the complex semantic-syntactical structure is peculiar to them (they show the contaminated object-subject relations). The grammar forms of the representation of the duplexyv are the objective and dative cases of the morphological (noun, pronoun-noun) or syntactic (substantivized word) noun.

Key words: duplexyv; double syntactic connection; construction with double subjects; main predicate; secondary predicate; secondary subject; valance-caused right adverb spreader; object-subject relations.

Надійшла до редакції 13.03.18

Прийнято до друку 15.03.18

УДК 811.161.2'367

ШИТИК Людмила Володимирівна,
доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: l_shytyk@ukr.net

ВНУТРІШНЬОРАНГОВИЙ РІЗНОКАТЕГОРІЙНИЙ СИНКРЕТИЗМ СКЛАДНИХ СПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню репрезентантів внутрішньорангової різнокатегорійної синхронної перехідності в системі складного сполучникового речення. Обґрунтовано доцільність виокремлення сурядно-підрядних складних речень, маркованих внутрішньоранговим різнокатегорійним синкретизмом. Переосмислено традиційні та нові засадничі принципи класифікації складних речень, описано специфіку внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму в проекції на систему складних сполучникових речень. Складні речення, що виявляють ознаки сурядних і підрядних конструкцій, витлумачено як репрезентанти внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму, оскільки в них поєднані диференційні ознаки складних речень різних категорій – складносурядних і складнопідрядних. Умотивовано диференціювання перехідних сурядно-підрядних конструкцій на типи, підтипи й різновиди, що базоване на постулатах теорії перехідності, а тому передбачає розмежування синкретизму форми, змісту і синкретизму форми та змісту одночасно. Виокремлено чотири структурно-семантичні типи складних речень, перехідних між сурядністю і підрядністю: 1) складні речення,